

ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ПРОЦЕСІВ ФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Дослідження розвитку історичних процесів визначення форми та розмірів території України від найдавніших часів до початку 90-х рр. XX ст. дає підстави для виділення основних етапів.

1. Зображення території України у первісному суспільстві. Найпростіші картографічні зображення були відомі у первісному суспільстві ще до появи писемності. Нині відомо близько 10 картографічних зображень первісних часів, знайдених на території України. Найвідомішою пам'яткою є малюнок епохи пізнього палеоліту на уламку бивня мамонта, знайденого у 1966 р. на березі р. Росава біля с. Межиріч Канівського району Черкаської області. На ньому зображено місцевість з виділенням річки, рослинності (кущі, ліс), житла. Вік зображення – близько 15 тис. років. Ця доісторична карта доволі детально досліджена і одержала назву «Межиріч-карта». Форма України ще не була визначена (рис. 1).

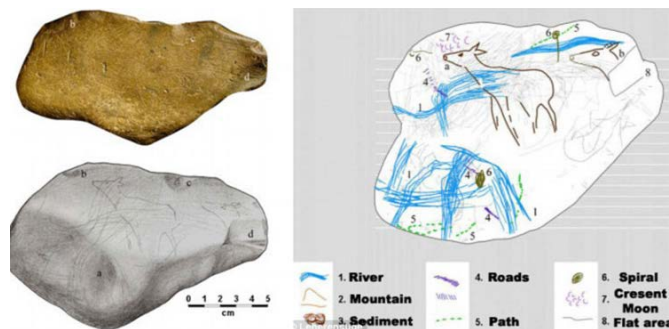

Рис. 1. Доісторична карта «Межиріч-карта»

У стародавні часи (IV ст. до н. е. – V ст. н. е.) територію України зображували на примітивних, так званих монастирських картах, в описах та картах арабських географів (рис. 2).

Рис. 2. Монастирська карта

Alti del Livori Num. 10 non Serie 2^a Ed. VII

CARTA D'ITALIA SECONDO IL GEOGRAFO EDRISI (1154)
DA UN CODICE DELLA BIBLIOTECA BODLIANA, OXFORD.

B' Compartimento del IV Cina

F' Compartimento del IV Cina

B' Compartimento del V Cina

F' Compartimento del V Cina

Картографічних зображень території України, які були б створені в Київській Русі, не виявлено. Картографування українських земель з другої половини XV ст. визначається появою й поширенням в європейській картографії (з XIII ст.) птолемейських карт (спочатку в рукописному вигляді) і винаходом гравіювання та друку.

22 на с. на Гурт. 24

32 34 36 38 40 42 44 46 48 50 52

СТАРОДАВНІ МАСИ

Поліська Гетьманія близько 450 р. до н.е.

Надкарпатська область, що виходить до сходу античного світу

Південна частина території, відомі грецькі та римські назви

ЛЮБЛИНСЬКІ НАДІВ

СЕРЕДНІ ВІКИ

Шлях "з васні у греки", IX – XI ст.

Територія Русі за часів Мстислава Лазаревича (X – XII ст.)

ЛЮБЛИНСЬКІ НАДІВ

Візантійські назви

Патриарх Республіки (з Німеччини на Балканський Схід), 1174 р.

Патриарх Карпатів (з Франції до Монголів), 1248 р.

Візантійський Рубіж (з Польщі до Монголів), 1259 р.

Нікополь / Мабіно Полі (близько в дельті Дунаю)

Мабіно Полі, з італій до Монголів, 1261 р.

Візантійський (з Сходу на Захід), з італій до Карпатів (Німеччини), 1323 – 1324 рр.

Афанасій Нейкін (з італій до Сербії), 1472–1473 рр.

ПОНТ ЄВКІНСЬКИЙ

РУСЬКЕ МОРЕ

0 100 км

Рис. 4. Територія України у давні часи.

У XVI–XVII ст. значного розповсюдження в Московській державі набули специфічні рукописні картографічні твори–креслення («чертежи»), створювані місцевими адміністраціями, що відзначалися схематизацією зображення. Кілька «чертежей» було укладено на територію Лівобережної України, із яких найвідомішим є «Чертеж украинским и черкаским городам от Москвы до Крыма» (приблизно 1670–1671 pp.).

Українські землі у нові часи (середина XVII ст. – 1917 р.). З середини XVII ст. створення карт ґрунтується на проведенні високоточних астрономічних визначень координат й інструментальних топографічних зйомок місцевості. На цьому етапі картографування території України, виходячи із особливостей національної історії, можна виділити два періоди: середина XVII – друга половина XVIII ст. та від кінця XVIII ст. до 1918 р.

Перший період картографування території України (середина XVII – 2-га половина XVIII ст.) пов'язаний з появою карт, створених на основі інструментальних зйомок. Хронологічно спочатку була видана Генеральна карта України (рис. 5). Хоча назва «Україна» з'явилась на європейських картах ще в XVI–XVII ст., проте саме завдяки картографічним творам Г. Боппана та їх численним переробкам в Європі утвердилася назва «Україна» (Ukraina, Vkraina, Uckrania, Ukraine, Ucraina, Ucrania тощо). (<http://fan-5.ru/clear/list-1644-str-5.php>)

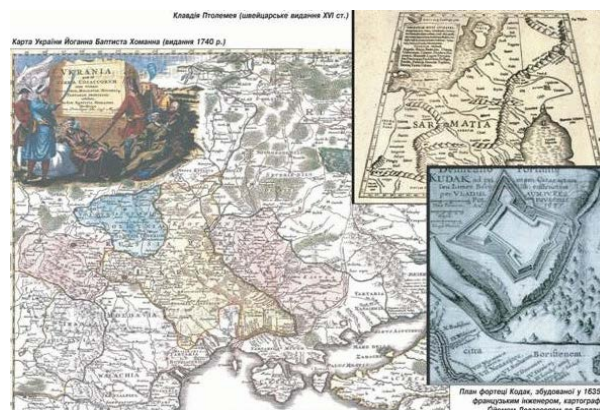

Рис. 5. Територія України у XVIII ст.

Українські землі досить детально відображені на «Карте представляющей Польшу и Молдавию с около лежащими Землями...» у масштабі близько 1:1 000 000, яку створив на двох аркушах І.Ф. Трускот (Санкт-Петербург, 1769). Це академічне видання до нашого дослідження залишалось незнаним в Україні (рис. 6) [1].

Рис. 6. Українські землі в 1935 р.

З кінця XVIII ст. першочергову роль у відображенні місцевості відіграло використання триангуляційного методу для обґрунтування топографічних знімів. Першими зйомками території України російською військово-топографічною службою на основі триангуляції були зйомки Київської губернії (1825–1828, 1847–1849), Чорного моря (1825–1836), Таврійської (1836–1839, 1855), Волинської (1838–1847), Подільської (1841–1847), Катеринославської (1853–1856), Харківської (1857–1859), Полтавської (1857–1859) губерній.

У новітні часи (1918 – початок 90-х рр. XX ст.) виділяємо чотири періоди: 1918 – 1920 рр.; початок 20-х рр. XX ст. – 1941 р.; 1941 – 1945 рр.; 1945 – початок 90-х рр. XX ст. Наприкінці XIX – на початку XX ст. українські землі були покриті топографічними картами, виданими військово-топографічними службами Росії, Австро-Угорщини і, частково, Німеччини. На території України відомі неопубліковані атласи Волинської губернії (кінець XVIII ст.), Катеринославського намісництва (1784, 1787, 1793, 1795), Новоросійської (1799) та Курської губерній (1784, 1785, 1787), Очаківської (1792) і Таврійської (1787, 1793) областей, Харківського намісництва (1782, 1787, 1790), губерній Слобідської України (1799). Більшість карт в атласах мають масштаби 1:420 000, 1:840 000.

В 1918-1920 рр. на основі «Специальной карты Европейской России» І.П. Стрельбицького у квітні–травні 1918р. вийшла друком «Спеціальна карта України» у тому ж масштабі (1:420 000) (рис. 7).

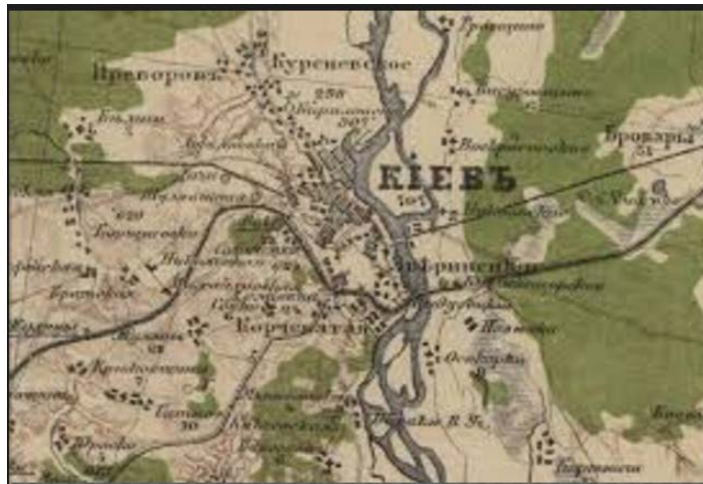

Рис. 7. «Спеціальна карта України»

Від початку 20-х рр. XX ст. до 1941 р. більша частина території сучасної України входила до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Тому організаційно картографування України визначалось передусім розвитком картографічних і топографо-геодезичних робіт у СРСР.

Наприкінці 1920-х років на територію України військово-топографічне училище (ВТУ) видало перші аркуші топографічної карти масштабу 1:1 000 000.

У 1941 р. розпочалось створення топографічних карт у масштабах 1:200 000 і 1:500 000 і у першому кварталі 1942 р. карти уже надходили до військ.

У повоєнний період наприкінці 1950-х років відбувається перехід до великомасштабних геологічних знімів (1:50 000 – 1:25 000)

Наприкінці XIX – на початку XX ст. відбувається розсекречення топографічних карт масштабів 1:1000000 та 1:500000 [2].

З позиції історичних особливостей картографування України періодизація його розвитку практично реалізована на основі урахування етапів загально-європейської

історії з подальшим уточненням (подрібненням одиниць періодизації) на основі внутрішніх особливостей картографічного процесу в межах України. Таким чином можемо проаналізувати зміну форми України за поданими картами вище. Розміри та форма були різними, протягом століть вони змінювалися, але з часом Україна набула сучасного вигляду та утвердила свою територію.

Література

1. *Картографування території України: історія, перспективи, наукові основи.* -К.: Наук. думка, 2005. – 292 с., 56 іл.
2. *Артамонов Б.Б. Топографія з основами картографії: Навч. посібн. / Б.Б. Артамонов, В.П. Штангрет. – Львів: «Новий світ-2000», 2011. – 248 с.*